

ביאורים

הדעה שלא צריך להשקיע בבירור יסודות האמונה אלא להאמין במה שקיבלנו מאבותינו היתה דעה נפוצה. לא רק אצל ההמון, ואף לא רק אצל לומדי התורה אלא אפילו אצל ה'נחשבים' מחכמי התורה. רבנו בחיי מתאר דו שיח שהיה לו עם אחד מחכמי ישראל. רבנו בחיי סבר שהוא איננו חכם אמיתי, מכיוון שלא חקר וברר את שורשי התורה, אך היה נחשב לתלמיד חכם גדול. אותו חכם טען שאין צורך לברר את חכמת הלכות אלא להסתפק במה שקיבלנו במסורת. מדבריו אלה מובן ממילא שהוא הקדיש את חייו לבירור המצוות התלויות באיברים ולא להעמקה במצוות התלויות בלב.

רבנו בחיי השיב לו שדבריו נכונים אך רק לחלק מהאוכלוסייה. יש באוכלוסייה קבוצה בעלת כושר שכלי גבוה אשר מחויבת ללמוד תורה ולהעמיק, אלו רוב הגברים. ישנה קבוצה נוספת שמורכבת מבעלי כושר שכלי נמוך, כמו הילדים הקטנים וגברים המוגבלים בשכלם, וכן מנשים שאינן מחויבות בלימוד תורה ושאינן להן זמן המאפשר להעמיק בלימודן מפאת התמסרותן המופלאה לגידול הילדים ולצרכי הבית. דבריו של אותו חכם, על כך שאפשר להסתפק בקבלה מהאבות בנוגע לשורשי האמונה נכונים רק לקבוצה השנייה, אך אינם נכונים לקבוצה הראשונה. הם מחויבים ללמוד ולהעמיק בחובות הלכות ולא להסתפק במסורת.

רבנו בחיי מביא משל על אותו עבד שקיבל ממון לידי מידי עבדי המלך ולא ספר אותו כדי לדעת האם באמת נתנו לו את אותו סכום שהמלך חפץ בו. המלך גער בעבדו שהאמין למשרתים ולא ספר בעצמו כמו שציווה אותו. המשל מחדד שהמבחן הוא אינו מבחן התוצאה. מי שחקר ובדק את שורשי האמונה יגיע לאותה האמונה שקיבלנו במסורת. העניין הוא שאותו העבד שלא ספר לא עשה את מצוות המלך, אשר ציווה אותו לספור. כך גם מי שלא בירר את שורשי האמונה לא עשה את רצון ה'. בנוסף לכך, הוא אף יזלזל במה שהמלך - הקב"ה חננו, שהוא שכל זך וישר, שתפקידו לברר עניינים אלו. נקודה נוספת היא תחושת השלמות והודאות הגמורה. העבד שקיבל את הממון מהמשרתים לא ידע בוודאות כמה כסף יש שם אלא אמר את מה שאמרו לו. אם היה סופר, לא היה מגמגם וחי בתחושת ספק בנוגע לכמות הממון. כך מי שברר וחקר את יסודות האמונה חי בוודאות גמורה על פיהם. הוא בירר, הוא חקר, הוא עשה תהליך שבו אמונתו בקב"ה התחזקה והתעצמה.

אם היה מדובר במצוות שבאופן אובייקטיבי אי אפשר להבינם כמו מצוות שמעיות, כגון שעטנו או פרה אדומה, היינו מבינים. אם היה מדובר שהאדם באופן סובייקטיבי בגלל יכולת שכלית מוגבלת אינו יכול להגיע להבנה עמוקה די הצורך, היינו מקבלים זאת. אך אדם בעל יכולת שכלית ממוצעת מחויב לעסוק בלימוד חובות הלכות. אם אינו עושה כך, ומתעלם בחלקים אחרים של התורה שאינם חובה גמורה, הוא אינו עושה את רצון ה' בשלמות.

הדו שיח מסתיים בכך שנראה אותו חכם לא ענה לרבנו בחיי ושתק כאות הסכמה לדברי האמת שבפיו.

הרחבות

• אל תבזו את הכישרונות שלך!

אם אתה איש דעת ותבונה... אתה מצוה להשתמש בהם! רבנו בחיי דיבר כאן על החשיבות שהאדם יעבוד את הקב"ה בכישרון השכלי שקיבל. רבנו בחיי בן אשר הרחיב הדרכה זו, כנוגעת לכל הכשרונות שניתנו להאדם: "ובמדרש: כבד את ה' מהונך [משלי ג, ט]: 'ממה דהנייך' [תנחומא ראה יב] - כלומר מכל מה שהוא מהנה אותך, ונתן לך יתרון על שאר בני אדם - יש לך להודות לפניו ולתת כבוד לשמו, כגון: מי שראה בעצמו שיש לו קול ערב - ראוי לו לכבד בו את ה' יתברך, שינגן ויתפלל לפניו... וכן אם היה סופר - ראוי לו שיכתוב ספרים לכבוד ה' יתברך... וכן בכיוצא באלה, שכולן הן פעולות נבחרות ולכבוד ה' יתברך, חן ותפארת לעושיהן" [בפתחה לפרשת כי תבא].

כתב המהרי"ל: "בראשית" [בראשית א, א] פירושה בשביל ראשית... בשביל אותה התחלה שהיא אחת נברא הכל". כך מסביר את המדרש "בזכות ג' דברים נברא העולם: בזכות ביכורים ("ראשית פרי האדמה"), בזכות מעשרות ("ראשית דגנך"), ובזכות חלה ("ראשית עריסותיכם") [בראשית רבה א, ד]. אין הביכורים, המעשרות והחלה ניתנים לכהנים (שליחי ה') כ'תמורה' לפירות צמחן בשדותינו. אלא הם הסיבה בגללה ניתנו לנו הפירות, בשביל שנוכל להביא ביכורים [נצח ישראל ג]. כך ניתן להעמיק עוד בפירוש הפסוק: 'כבד את ה' מהונך' לא כ'תשלום' עליהם, אלא כי מפני כך ניתנו לך - ו'מראשית כל תבואתך'.

ואני שאלתי אחד מהנחשבים מחכמי התורה במקצת מה שזכרתי לך בהכמת המצפון, והשיב אותי כי הקבלה תעמד במקום העיון בזה ובמה שדומה לו. אמרתי לו: אין זה ראוי אלא למי שאין בו יכלת לעיון, מפני מעוט הכרתו ורחק הבנתו, כנשים וכקטנים וחסרי הדעת מן האנשים, אך מי שבחש שכלו והכרתו לעמוד על ברור מה שקבל, ועקבוהו מלעין בו בשכלו העצלות והקלות במצות האל ובתורתו, הוא נענש על זה, ואשם על אשר התעלם ממנו.

וזה הדבר דומה לעבד שצוהו המלך לקבל ממון מעבדי מלכותו, ושימנה המעות וישקלם וינצם, והיה העבד פקח וממחה בכל אשר צוהו המלך. ויתחכמו לו עבדי המלכות לפיטו בדברים, עד אשר האמין בהם, והביאו הממון אליו, ואמרו לו כי הוא שלם במנינו ובמשקלו ובמחצתו, והאמין להם, והתעצל לעמוד על ברור דבריהם, והקל במצות המלך. וכאשר הגיע הדבר אל המלך, צוה להביא הממון לפניו. וכאשר שאל אותו על משקלו ומנינו לא יכל להשיב על הדבר, וחיבו המלך על אשר הקל במצותו וסמוך על דברי עבדיו בדבר שהיה יכול לעמוד עליו, אפלו אם ימצא הממון כדבריהם. ואלו לא היה בקי בענין, לא היה מתחייב על אשר סמוך עליהם.

וכן אתה, אם לא היית יכול להגיע אל ענין זה מדרך שכלך, כמו עלות מצות השמע, היתה נראית טענתך טענה, בעמדתך מחקר עליו. וכן, אם היתה דעתך קצרה והפרכתך חלושה מהשיג אליו, לא היית נענש על פשיעתך, ותהיה כנשים וכקטנים, אשר הוא בידיהם דרך קבלה. אבל, אם אתה איש דעת ותבונה, שתוכל לעמוד בהם על ברור מה שקבלת מהחכמים בשם הנביאים משרשי הדת וקטבי הפועשים, אתה מצוה להשתמש בהם, עד שתעמד על הענין, ויתברר לך מדרך הקבלה והשכל יחד. ואם תתעלם ותפשע בדבר, תהיה פמקצור במה שאתה חייב לבוראך יתברך.

אין להסתפק בקבלה בחכמת הלכות

משל העבד המתעצל

כל בר דעת חייב לחקור

שאלתי - מדוע לא עוסקים במצוות הלכות כראוי. כי הקבלה וכו' - ניתן להסתפק בידיעתנו המבוססת על מסורת הדורות, ואין צורך לעיין בעצמנו בבירור אמונתנו. והקלות - הזלזול. ובמחצתו - מראיתו, שאינו מזויף. עלות מצות השמע - טעמי חוקי התורה (שלא ניתן להבינם בשכלנו). בעמדתך - בהימנעותך. וקטבי - בסיס, יסוד. כמקצור - מחסר.

ביאורים

חובה על האדם לברר את יסודות האמונה בשכלו ולא לסמוך רק על המסורת המקובלת. יש לכך שתי ראיות מהתורה ומדברי הנביאים;

א. התורה אינה מדריכה לנו לשאול חכמי ישראל בדברים שהשכל מביא אליהם - התורה מצווה אותנו ללכת ולשאול את חכמי ישראל כאשר מתעוררת לנו קושיה בנושאים שונים בתורה. התורה מציינת דווקא נושאים מסוימים והם: בין דם לדם, בין דין לדין ובין נגע לנגע. סוגיות אלו הן הלכות שניתן לבררם רק על ידי מסורת. ההחלטה איזה מראה של נגע מטמא ואיזה אינו מטמא היא דבר שאינו נתון לסברה האנושית אלא למסורת. אנו רואים שהתורה לא אמרה לנו שכאשר מגיעה לפתחנו שאלה בסוגיות היסוד באמונת ישראל ללכת ולשאול את חכמי ישראל מהי המסורת שבידם. מכאן אנו למדים שהתורה רוצה שנברר את שורשי היהדות בשכלנו ולא נסמך רק על המסורת. הדבר כתוב במפורש במצוות אמונת ה' שהתורה מצווה: 'וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוהים'. ומכאן אנו למדים שציווי זה מלמד על כל יסודות האמונה אותם אנו צריכים לברר בשכלנו ולדעת אותם בידיעה ברורה אשר אמתה על ידי השכל.

ב. פסוקים שלמדים מהם שיש חובה לעיין ולחקור - הנביא אומר לעם ישראל שיש להם ודאות שה' הוא בורא העולם ומלכו. ודאות זו נובעת משתי פעולות: 'ידיעה' ו'שמיעה'. 'ידיעה' זו חקירה שכלית של האדם והגעה לאמת בכוחות עצמו ושכלו. 'שמיעה' זו ידיעת האמת על ידי שהאדם קיבל אותה מאבותיו. הנביא מקדים את הידיעה לשמיעה, ומוכח מדבריו שחובה על האדם שלא להסתפק בשמיעה אלא הוא חייב לדעת שה' הוא האלוהים.

רבנו בחיי מסייג את דבריו ואומר שאין כוונתו שהאדם יגיע לאמונה רק על ידי חקירתו בלבד. כאשר האדם עדיין צעיר ולא הספיק לחקור ולברר, חלילה לו להישאר ללא אמונה, אלא חייב לסמוך על המסורת. המסורת חייבת לעמוד ברקע החקירה השכלית, מהסיבה שהחקירה השכלית מועדת לטעויות ולמסקנות שגויות. המסורת הניצבת איתן בליבו של האדם, מכוונת אותו להגיע לתוצאות הנכונות ולא לנטות מדרך האמת של האמונה בבורא העולם. אנו מגיעים לחקירה השכלית מתוך הכרה ברורה שהיא צריכה לחזק את המסורת ולהעצים את האמונה בקרבנו.

הרחבות

• אז להאמין בתמימות או לחקור?

יתחקר עליו בשכלו ותבונתו ושקול דעתו, עד שיתברר לך האמת וידחה השקר. על חשיבות לימוד הרבדים הפנימיים של התורה וההעמקה בהם - אין חולק (עיין מדרש משלי י, יז). אך לגבי החקירה וההוכחה השכלית-פילוסופית בענייני האמונות (כגון הוכחת מציאות האל, השגחתו וכו') הוכחות שכליות-לוגיות, ככתוב בשער הייחוד, אותה מחייב רבנו בחיי, ניצבים רבים מגדולי ישראל החולקים עליו. לטענתם, רבנו בחיי והרמב"ם חקרו כדי לסתור את טענות הפילוסופים, אך אנחנו חייבים להאמין בתמימות ממספר סיבות (ראה בהקדמת פירוש פתחי לב לשער הייחוד, שמרחיב בהסברים ומקורות לשתי הגישות):

א. העיסוק בחקירה כתחליף ללימוד הגמרא והפוסקים: "לימוד התורה יועיל לעצמו ולאחרים שכמותו, ויועיל לעמי הארץ, כי ימשכם לדרכי התורה והמצוה. ואשר יסיר ליבו מזה, ויתעסק בדברים ההם (חקירות), יסיר מעליו תורה ויראת שמים... ואין להביא ראיה מהרמב"ם ז"ל, כי הוא למד קודם לכן כל התורה כולה בשלמות" [שו"ת הריב"ש מה].

ב. העיסוק בחקירה מועד לטעות ולכפירה: "והנה בשאר דרכי המחקר אין האדם בטוח מן המכשולות והטעות... רבו חללי העוברים בדרך המחקר הפילוסופי" [פת לחם בתחילת שער הבחינה].

ג. העיסוק בחקירה כמתנגד למעלת עם-ישראל: "אודיעך מה פשע ועוון הוא לעיין גם עתה בחקירות, הרי יש לנו בקבלה... כי כל מי אשר בשם ישראל יכונה ומפנה ליבו לחקור בחקירות אשר אין זה טבע האיש הישראלי כי כל מעלתו הוא האמונה, הנה הוא משליך תפארתו... עד שיקנה כל המידות הרעות בקנין כגוי הארצות ויכפור בתורה ומצוות..." [מעין גנים ד].

לעילוי נשמת נחום בן שרה ז"ל

דברים הנלמדים בקבלה ודברים הנלמדים בשכל

וזו יתבאר משני פנים°.

האחד מהם, ממה שאמר הפתוב (דברים יז, ח): "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך, ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך". וכשאתה משתפל° כמה שכולל הפסוק הראשון מענייני הדינים, תמצאם דברים שצריכים לפרט אותם, ולחלקם, ולדקדק בהם בדרך הקבלה°, לא בדרך אותות השכל. הלא תראה, שלא הזכיר בכללם ענין מן הענינים אשר ישגו מצד השכל, כי לא אמרו, כשסתפק בענין היחוד איך הוא, או בשמות הבורא ובמדותיו ובשרש משרשי הדת, כעבודת המקום°, ובטח עליו, והפנע לפניו, ויחד המעשה לשמו, ולברר המעשים הטובים° מפגעי ההפסד, וענייני התשובה מן העברות, ולירא ממנו ולאהבה אותו, ולהתבושש מפניו, ולחשב עם הנפש° בעבור שמו°, והדומה לזה ממה שיגיע אליו האדם בדרך השכל וההפירה, שתאמין בהם° על ידי חכמי התורה והסמך° ותסמך על דברי קבלתם בלבד, אבל אמר שתשוב אל דעתך ותשמש בשכלך במה שדומה לזה, אחר שתעמד עליו מצד הקבלה, שהיא כוללת כל מצות התורה ושרשיה ופרקיה, ותחקר עליו בשכלך ותבונתך ושקול דעתך, עד שיתברר לך האמת וידחה השקר°, כדכתיב (דברים ד, טז): "וידעת היום והשבת אל לבבך כי יי הוא האלוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד". וכן אומר בכל מה שנוכל לעמוד על ברורו מדרך השכל, כמו שאמרנו רבותינו זכרונם לברכה (במות ז, א): "כל דבר° שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כלו יצא", מפני שדעת ענין היחוד ענין מן הדברים שיובנו בדרך השכל, ומה שיתחייב בו יתחייב בכלם.

השני, ממה שאמר הפתוב (שעיה מ, כח): "הלוא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם יי בורא קצות הארץ". אומר: "הלוא ידעת" על הידיעה שהיא מצד הראייה°, ואמר: "הלא שמעת" על דרך הקבלה והסמך. וכן אמר (שעיה מ, כא): הלוא תדעו הלוא תשמעו הלוא תגד מראש לכם, הקדים הידיעה מצד הראייה על הידיעה מצד הקבלה וההגדה. וכן אמר משה רבנו (דברים לב, ו): "הלוי תגמלו זאת עם נבל ולא חכם, זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר שאל אביר° ויגדך זקנך ויאמרו לך". וזה ראייה על מה שזכרנו, כי הקבלה, ואם היא קודמת בטבע°, מפני צרך הלומדים אליה תחלה, אין מן הזריזות שישמך עליה לבדה מי שיוכל לדעת ברורה בדרך הראייה, ומן הדין לעין במה שישג מדרך השכל ולהביא עליו ראיות כמופת° ששקול הדעת עוזרו, למי שיש לו יכלת לעשות כן.

משני פנים - שתי הוכחות. **משתפל** - מתבונן, מלשון שכל. **הקבלה** - מסורת חכמי ישראל. **לא אמר וכו'** - התורה אינה מדריכה את האדם לשאול את הסנהדרין בירורי אמונה כי בנושאים אלו, חובת האדם לבררם בעצמו. **המקום** - ה'. **ולברר המעשים הטובים וכו'** - לזכר את המעשים הטובים מנגיעות וקלקולים, כגון: נתינת צדקה לעני בפני הרבים הגורמת לו להתבייש בכך. **ולחשב עם הנפש** - לערוך חשבון נפש על מעשיו. **בעבור שמו** - לא מחמת יראת העונש אלא מאהבת ה'. **שתאמין בהם וכו'** - לא אמרה תורה שתאמין בהם וכו'. **והסמך** - המסורת, שכל חכם נסמך על רבו. **כל דבר וכו'** - הפסוק "והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוהים" בא ללמדנו על כלל מצוות הלב. **הראייה** - הוכחה שכלית. **בינו** - מכאן חובת ההתבוננות השכלית. **שאל אביר** - הסתמכות על המסורת. **ואם היא** - למרות. **קודמת בטבע** - קודמת בסדר הלימוד הטבעי. שמתחילה מתבססת ידיעת האדם על המסורת שהנחילו לו הוריו ומוריו ולאחר מכן הוא מוסיף לברר זאת בשכלו. **במופת** - בהוכחה שכלית ברורה.

ביאורים

סיבות רבות מנה רבנו בחיי לשאלה מדוע לא נכתב ספר על חובות הלבבות אך דחה את כולם. מצוות התלויות בלב הן חובה גמורה וחשובים יותר מהמצוות המעשיות. המון העם נכשל בהם ואינו יודע לקיימם די הצורך, ולכן בחסדי שמים התעורר לכתוב על מצוות אלה. תתכן טענה שיש בלימוד מצוות הללו ביטול תורה. עדיף לעסוק בלימוד התורה ובפלפול בפרטי מצוות המעשיות, ולדון במקרים שונים שאינם לפנינו, מאשר להתעסק בעניינים הקשורים ללב. רבנו בחיי דוחה טענה זו ומביא ראיות רבות שלא כך נהגו גדולי ישראל שבכל הדורות.

דרך לימוד התורה במהלך הדורות היה שונה לגמרי. גדולי ישראל למדו את עיקר הדינים ואחר כך השקיעו את עיקר זמנם לטהר את המחשבות והמעשים שיהיו לשם שמים. חז"ל מתארים שכבר הסנהדרין, שבה ישבו גדולי הדור היתה נוהגת כך. כשהיתה שאלה שאינה מצויה מגיעה אליהם היו מבררים אותה בעת שהגיעה לפי עיקרי ההלכה המצויים אצלם ומכריעים לפי דעת הרוב. הם לא עסקו בשאלות שאינן מצויות ולא עסקו בחקירות רחוקות אלא רק כאשר הגיעו לידם באופן מעשי נדרשו לשאלה. הם היו עסוקים בעבודת ה' לשם שמים ולכן לא התעסקו בחקירות רחוקות כדי להתפאר בפני אחרים. דבר זה נראה כאילו הם היו פחות למדנים ויודעי תורה אך זוהי עבודת ה' הרצויה לפני ה'. הראיה לכך היא פער הדורות בין דורו של רב יהודה לעומת דורם של רב פפא ואבוי. דורו של רב יהודה ידעו פחות תורה. מכיוון שלמדו רק סדר נזיקין. לעומת זאת, דורם של רב פפא ואבוי הקיפו חלקים גדולים יותר בתורה. היינו מצפים שעבודת ה' שלהם תהיה חשובה יותר בעיני ה' ושתפילתם תענה. חז"ל אומרים שאין הדבר כך. הכמות אינה קובעת. יתכן שאדם ידע יותר תורה אך הוא פחות רצוי בעיני ה' מאדם שידע פחות אך כל לימודו בטהרת הלב ובזיכוך המחשבה. דורו של רב יהודה היה רצוי יותר כי הם השקיעו יותר בחובות הלבבות ומסרו נפשם יותר על קדושת השם ולכן ה' שמע לתפילתם והוריד גשם. ישנם פסוקים רבים המורים לנו שרצון ה' הוא מעשים שנובעים מתוך לב טהור ומזוכך ולא ריבוי מעשים. איכות הלב חשובה יותר מכמות גדולה של מעשים חיצוניים.

הרחבות

• העיקר הכוונה?

ואם יֵאָרַע על הפְּנֵה הַפֶּסֶד, לא יִהְיוּ הַמַּעֲשִׂים מְקַבְּלִים. גם לאחר חשיבותם הרבה של הכוונה ועבודת המידות, אי אפשר להסתפק בהן ולוותר על קיום המצוות בפועל, כמו שכתב רבי חיים מוולוז'ין: "העיקר הוא עשיית המצוה בזמנה, בכל פרטיה ודקדוקיה, חק ולא יעבור, וטהרת המחשבה טובה תצרף למעשה, אז תלך לבטח, וזה וזה יתקיימו בידיך. ומשנה מפורשת שנו: 'כל שמעשיו מרובים מחכמתו - אף גם חכמתו מתקיימת' [אבות ג, ט] בקדושה וטהרה ודביקות" [נפש החיים פרקים, ח].

הרב קוק מברר כי הקישור העמוק בין הנפש למעשה הינו אופי המיוחד לעם ישראל: "ביטול המצוות המעשיות אשר יצא מהמינות (הנצרות) וצדדי אליליותה, יחד עם התגברותה לקלוט לה מדתנו ערכי אמונה... מקושרים הם המאפלים (מחשכים) הללו עם אותה ההִתְטַמְטְמֵת הגויית, שלא תוכל להכיל בלב הערל את השקפת העולם האלוהית העליונה (המתאימה לעם ישראל) בכל זהרה שהיא קושרת שמים וארץ, גוף ונשמה, אמונה ומעשה, ציור ומפעלים, אישיות וחברה, עולם הזה ועולם הבא... והעולם הגויי ככה הוא, מורכב, מחולק, אין אחדות לגוף עם הנשמה, אין חיבור והתמזגות פנימית לרוחניות העולם וגשמותו, אין קשר פנימי בין המעשים ורחשי הנפש" [אורות ישראל ותחייתו ה].

זה ייעודו של עם ישראל, נתינת ערך לכל מימדי המציאות, "שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום" [אבות ד, ג]. (וראה הרחבות - י"ח תמוז).

לעילוי נשמת דוד בן יונבד ז"ל

אמר המפור: וכיון שעמדתני על חייב מצות הלבבות, ושִׁנְחָנו חֲבִיבִים בְּהֵם מִמָּה שֶׁזְכָּרְנוּ, וְרָאִיתִי שֶׁהוֹנְחוּ וְלֹא חָבַר בְּהֵם סֵפֶר מִיָּחַד, וְהִתְבַּוְּנֵנִי מִה שֶׁהֵם בּוֹ אֲנֹשִׁי דוֹרְנוּ מִקְצֵר דַּעְתָּם לְהַבִּינֵם, כֵּל שֶׁכָּן לַעֲשׂוֹתָם וְלִהְתְּעַסֵּק בְּהֵם, וְהִיא מִחֶסֶד הָאֱלֹהִים עָלַי שֶׁהֵעִירָנִי עַל חֲכָמַת הַמַּצְפּוֹן.

וְרָאִיתִי בְּמַעֲשֵׂי קַדְמוֹנֵינוּ זְכוֹרָם לְבָרְכָה וּבְמָה שֶׁקְּבִלְנוּ מִדְּבָרֵיהֶם, כִּי יוֹתֵר הָיוּ זְרִיזִים וּמְשַׁתְּדָלִים בְּחֹבֶת עֲצָמָם, מִמָּה שֶׁהָיוּ מְשַׁתְּדָלִים בְּתוֹלְדוֹת הַדֵּינִים וְהַשְּׂאֵלוֹת הַנְּכָרִיּוֹת^ו הַקְּשׁוֹת, וְשֶׁהִשְׁתְּדָּלוּתָם הִיְתָה בְּכָלֵי הַדֵּינִים וּלְבָרֵר עֲנֵן אֲסוּר וְהֵתֵר, וְאַחַר כֵּן הָיוּ מִתְעַסְקִים וּמְשַׁתְּדָלִים לְבָרֵר מַעֲשֵׂיהֶם וְחֹבוֹת לְבוֹתָם. וְכִשְׁהִיְתָה בָּהָּ לִיָּדָם שֶׁאֵלֶּה נְכָרִית מִתּוֹלְדוֹת הַדֵּינִים, הָיוּ מַעֲנִינִים בָּהּ בְּעַת הַהִיא בְּדָרְךָ הַסְּבֵרָה, וּמוֹצִיאִים אֶת דֵּינָה מִן הַעֲקָר^ו שֶׁהִיא בְּיָדָם, וְלֹא הָיוּ מְטַרִידִים דַּעְתָּם עָלֶיהָ קִדְם לְכוּ, מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ עֲנִינֵי הָעוֹלָם נִקְלִים^ו בְּעֵינֵיהֶם, וְכִשְׁהָיוּ צְרִיכִין לְפַסֵּק אֶת הַדֵּין בְּעֲנֵן הַהוּא, אִם הָיָה הַדֵּין בְּרוּר לָהֶם מִן הַיְסוּדוֹת שֶׁקְּבִלוּ מִשֵּׁם הַנְּבִיאִים עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם, הָיוּ פּוֹסְקִים אוֹתוֹ עַל הַדָּרְךָ הַהוּא. וְאִם תִּהְיֶה הַשְּׂאֵלָה מִן הַתּוֹלְדוֹת שֶׁמוֹצִיאִים דֵּינִים מִן הַיְסוּדוֹת הַהֵם, הָיוּ מַעֲנִינִים בָּהּ דָּרְךָ סְבֵרָתָם, וְאִם יִסְכִּימוּ כָּלָם לַדַּעַת אַחַת, הָיוּ פּוֹסְקִים, וְאִם הָיוּ חוֹלְקִים בְּדֵין, הָיוּ פּוֹסְקִים כַּדַּעַת הָרֵב, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ עַל הַסְּנֵהֲדָרִין (סְנֵהֲדָרִין פ.ח. א): "וַיִּשְׁאֲלֵה שֶׁאֵלֶּה לְפָנֵיהֶם, אִם שֶׁמְעוֹ^ו, אָמְרוּ לָהֶם, וְאִם לֹא, עוֹמְדִים לְמִנְיָן, רֵבּוֹ הַמְטַרְרִין טְהוֹר, רֵבּוֹ הַמְטַמְאִים טְמֵאוֹ, וּמַעֲקֵר שֶׁבְּיָדָם: יְחִיד וְרַבִּים הַלֵּכָה כְּרַבִּים". וְחִבְרוּ בְּמִסְכַּת אַבּוֹת^ו מוֹסְרָם וַיִּשֶׁר מְדוּתָם הַמְקַבְּלוֹת מֵהֶם כֵּל אִישׁ בְּזַמְנוֹ וּבְמִקוֹמוֹ.

וְאַנְשֵׁי הַתְּלָמוּד אָמְרוּ עַל רְבוּתֵיהֶם מִה שִׁיּוּרָה עַל עֲמִק חֲכָמָתָם וְרַב הַשְּׁתַדְלָם לְבָרֵר אֶת מַעֲשֵׂיהֶם, וְהוּא מִה שֶׁאָמְרוּ (בְּרוֹכָת כ, א): "בְּשֵׁנֵי דְרַב יְהוּדָה^ו צְלָה תְּנַיִן בְּנִיזְקִין הוּו, וְאָנָּן קָא מְתַנִּין טוּבָא, וְאֵלוּ רַב יְהוּדָה כִּד הוּו שְׁלָף מִסְאָנָה הוּו אֲתִי מְטַרָא, וְאָנָּן קָא מַעֲנִינוּ וְאֲזִלְנוּ וּמַעֲנִינוּ וְאֲתִינוּ וְלִיקָא מֵאֵן דְּמִשְׁגַּח בָּן. אָמְרוּ לֵיהּ, קִמְאִי הוּו מְסָרִי נִפְשֵׁיהּ עַל קְדֻשַׁת הַשָּׁם, אָנָּן לֹא מְסָרִינוּ נִפְשֵׁין עַל קְדֻשַׁת הַשָּׁם". וְאָמְרוּ (עֲבֹדָה זָרָה יז, א): "אָמְרוּ רַב הוּנָא, כֵּל הַעוֹסֵק בְּתוֹרָה בְּלִבְד^ו דּוֹמָה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהִים^ו, שֶׁנֶּאֱמַר (דְּבָרֵי הַיְמִינִים ב טו, ג): "וַיִּמְרֹם רַבִּים לְיִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אֵלֵהִי אֱמוּנָה", אֵלֶּה בְּתוֹרָה וּגְמִילוֹת חֲסִדִים". וְהַתְּבַרֵר לִי, כִּי כָּל שֶׁרָשִׁי הַמַּעֲשִׂים שֶׁמִּתְכַּנְּנִים בְּהֵם לְשִׁמּוֹ יִתְבַרֵר הֵם מִיְסָדִים עַל בְּרֹ הַלֵּב וְזָךְ הַמַּצְפּוֹן, וְאִם יֵאָרַע עַל הַפְּנֵה הַפֶּסֶד, לֹא יִהְיוּ הַמַּעֲשִׂים מְקַבְּלִים^ו, וְאִם יִרְבוּ וַיִּתְמַדּוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ הַכְּתוּב (יִשְׁעִיָּה א, טו): "גַּם כִּי תִרְבוּ תִפְלָה אֵינֶנִּי שֶׁמֶע דִּיכֶם דְּמִים מְלֵאוּ, רַחֲצוּ הַזְכוּ הַסִּירוּ רַע מֵעַלְלֵיכֶם מִנְּגַד עֵינֵי חֲדָלוּ הַרְעוּ", וְאִמְרוּ (דְּבָרִים לז, ד): "כִּי קְרוּב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מֵאֵד בְּפִיךָ וּבְלִבְכֶם לַעֲשׂוֹתוֹ"^ו, וְאִמְרוּ (מִשְׁלֵי כג, כו): "תִּנְנֶה בְנֵי לֵבָב לִי וְעֵינֶיךָ דָּרְכֵי תִצְרֵנָה". וְאָמְרוּ קַדְמוֹנֵינוּ זְכוֹרָם לְבָרְכָה בְּזָה (ירושלמי בְּרוֹכָת פ"א ה"ה): "אִי יְהִיבֵת^ו לִי לְבָבָה וְעֵינֶיךָ אֵנָּה יֵדַע דָּאֵת דִּילִי", וְאָמְרוּ הַכְּתוּב (בְּמִדְבָר טו, לו): "וְלֹא תִתְרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם", וְאִמְרוּ (מִיכָה ו, ו): "בְּמָה אֶקְדֶּם יי אֶפְךָ לֵאלֹהֵי מְרוֹם הָאֶקְדָּמְנוּ בְּעוֹלוֹת", וְהִיְתָה הַתְּשׁוּבָה (מִיכָה ו, ח): "הִגִּיד לָךְ אֲדָם מִה טוֹב וְמָה יי דוֹרֵשׁ מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהִצְנַע לְכַת עִם אֱלֹהֶיךָ", וְאִמְרוּ (ירְמִיָּה ט, כג): "כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל הַשֶּׁכַּל וַיֵּדַע אוֹתִי כִּי אֵנִי יי עֲשֵׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצְדָקָה בְּאֶרֶץ". וּפְרוּשׁ עֲנִין הַתְּשׁוּבָה הַזֹּאת, שֶׁצְרִיךְ הַמִּתְהַלֵּל לְהַתְהַלֵּל בְּהִבְנַת דָּרְכֵי וְהִבְנַת חֲסִדֵי, לְהַתְבַּוְּן בְּנִבְרָאִים, וְלִהְפִיר גְבוּרַתִי וְחֲכָמַתִי מִתּוֹךְ מַעֲשֵׂי. וְכֵּל מִה שֶׁהַבִּאֵתִי מִן הַפְּסוּקִים הֵם רָאִיוֹת עַל חֲיִיב מִצְוֹת הַלְבָבוֹת וּמוֹסֵר הַנְּפִשׁוֹת.

הַנְּבִיאוֹת - שאֵינן מְצוּיֹת. מִן הַעֲקָר - העֲקֵרוֹנוֹת וְכֻלֵּי הַנוֹשָׂא. נְקִלִים - אֵינִים חֲשׁוּבִים. אִם שְׂמֵנו - מְרִבּוּתֵיהֶם אֶת הַדֵּין. וְחִבְרוּ בְּמִסְכַּת אַבּוֹת וכו' - בשִׁלְשֵׁלַת קְבֵלַת הַתּוֹרָה מוּבָאִים חִידוּשֵׁי הַתְּנַאִים בְּעֵינֵינוּ מוֹסֵר וּמִידוֹת לְפִי שֶׁהֵם הָעֵינִיק (וְלֹא חִידוּשֵׁי הַלְכוֹת). בְּשֵׁנֵי דְרַב יְהוּדָה וכו' - בְּחִיּוֹ שֶׁל רַב יְהוּדָה כֵּל הַיְשִׁבוֹת עֵסְקוּ בְּסֵדֵר נִזְיָקִין בְּלִבְד וְאֵילוֹ אֲנוּ בְּדוֹרוֹתֵינוּ הַמְּאוּחָרִים עֵסְקִים בְּכֵל סְדְרֵי הַמִּשְׁנָה. אֵף עַל פִּי כן, כְּשֶׁרַב יְהוּדָה הָיָה חוֹלֵץ נַעֲלוּ בְּתַעֲנִית מִיֵּד נַעֲנָה וִירְדוּ גִשְׁמִים, וְאֵילוֹ אֲנוּ מִתְעַנִּים וְחוֹזְרִים וּמִתְעַנִּים וְאֵינֵנו נַעֲנִים. וּמְדוּעָ? אֲמָרוּ לוֹ: דוֹרוֹת הָרַאשׁוֹנִים (רַב יְהוּדָה) מְסָרוּ נַפְשָׁם עַל קְדוּשַׁת ה' וְאֵילוֹ אֲנַחְנוּ לֹא מוֹסְרִים נַפְשָׁנוּ עַל קְדוּשַׁת ה'. בְּתוֹרָה בְּלִבְד - בְּלֹא קְלוֹנָת מִידוֹת טוֹבוֹת הַמְבִיאֹת לְגַמְלֵלוֹת חֲסִדִים. כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהִים - לְהַגֵּן עָלָיו (רִש"י). בּוֹ - טְהוֹרָת. וְאִם - אֵף עַל פִּי. וּבְלִבְכֶם לַעֲשׂוֹתוֹ - הַעֲשִׂיָּה תְלוּיָה בְּכוּנָה שְׁבֵלֵב. אִי יְהִיבֵת וכו' - אִם תִּיתֵן לִי לְבַב וְעֵינֶיךָ, אֵנִי אֲדַע שֶׁאַתָּה שְׁלִי.

ההחלטה לחבר הספר חשיבות חובת הלבבות אצל הקדמונים

כל המצוות מיסודות על תיקון חובת הלבבות

כ"ד תמוז הקדמה

לימוד יומי פנימי - חובות הלבבות

ביאורים

מהי השאיפה של חובות הלבבות? לאיזו דרגה האדם צריך להגיע בעבודת ה' כתוצאה מזיכוך ליבו? רבנו בחיי אומר שהמטרה היא להיות אדם שפיו וליבו שווים. עולם בני האדם מלא בסתירות פנימיות בין הנאמר והנעשה ובין המוחשבות המלוות את האדם פנימה. האדם יכול לחיות כל חייו בשני עולמות סותרים. האחד הגלוי-המעשי, והשני הנסתר- הליבי. שעולם המעשה שלו אינו נובע מכוונת הלב אלא מנוע עקב סיבות חיצוניות ומניעים שאינם טהורים. אם אדם שחי כך נתפס בקלקלתו הוא מאבד את אמון הציבור.

באותה מידה אדם שחי כך לפני ה', שמעשיו החיצוניים מגלים שהוא מקיים מצוותיו ורוצה לעבודו אך ליבו אינו עימו והוא חפץ בחיי הפקרות והוללות, עבודתו איננה רצויה באופן שלם לפני ה'. עבודת ה' איננה רק מטלה שצריך לסיימה, מין חוב דתי מעיק שצריך להיפטור ממנו. הנביאים זועקים על כך שה' אינו אוהב קיום מצוות שנובע מתוך גישה זו. העיקר הוא שהלב יהיה עם ריבונו של עולם. שהאדם יחפוץ לעובדו ולא יעבוד עבודה מזויפת וחיצונית.

אדם שחי חיים שלמים, שיש בו הרמוניה בין ליבו-, החפץ לעבוד את ה', ובין מעשיו ומצוותיו הוא הנקרא **תמים**. תמימות זוהי שלמות. שכל כוחותיו של האדם מכוונים לפי רצון ה'. אין חלקיות וסתירה בתוך נפשו, אלא ליבו ופיו, מעשיו ופעולותיו כולם רוצים לעשות את רצון ה'. מה שנגלה כלפי חוץ אינו סותר את המתחולל בתוך הלב פנימה אלא נובע ממנו כמעין המתגבר.

ולכן יתכן שמצוה אחת שנובעת מתוככי הלב פנימה, גדולה יותר ממעשים רבים אשר יצאו מלב מסופק השקוע בענייני העולם הזה.

זו הסיבה למה הקב"ה מחשיב כל כך מצוה שאדם רצה מאוד לקיימה אך נאנס ולא עשאה. העיקר התרחש. המהלך הפנימי כבר נעשה. הלב משתוקק לעבוד את ה'. המצוות המעשיות הם כלים לגלות את מה שטמון בפנים. ולכן אם האדם נאנס ולא היה לו את הכלי לגלות את רצונו הפנימי - ה' רואה את המתרחש בתוך ליבו ואת כוונתו הראויה, ומחשיב זאת כאילו המצוה נעשתה.

הרחבות

• בין הלכה למעשה

וכן אם יחלק גלוינו על נסתרנו... לא תהיה עבודתנו לאלהינו שלמה, מפני שאינו מקבל ממנו עבודה מזיפת. ידוע ש"תפילה בלא כוונה - כגוף בלא נשמה" [אברבנאל אבות ב, יח], ומתוך כך פסק הרמב"ם: "כל תפילה שאינה בכוונה - אינה תפילה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת וליבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו. לפיכך, הבא מן הדרך והוא עייף או מיצר, אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו, אמרו חכמים: ישעה שלשה ימים עד שינוח ותתקור דעתו ואחר כך יתפלל" [הלכות תפילה ד, טו].

אך כשמגיעים להכרעת ההלכה למעשה, בשולחן ערוך לא מוזכרת הלכה זו, והרמ"א אף כתב: "והאידינא (בימינו) אין חוזרין (על התפילה) בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור?" [אורח חיים קא, א]. על פי דברי הרמ"א, הסבירו רבים מהאחרונים מדוע לא הובאו בשו"ע פטור מתפילה במצבים שקשה לכוון בהם (אין לסמוך על הכתוב כאן בתור פסק).

רואים כאן את חשיבותו של מעשה המצוה, למרות שהמצוה כנראה לא תבצע כמו האידיאל הגדול שמציג רבנו בחיי, בצורה שלמה ובכוונה הראויה. לכן אנו מבקשים בברכות השחר: "שתרגילנו בתורתך ודבקנו במצוותיך", שמתוך ההרגל - יעזרנו הקב"ה להגיע גם לדבקות במצוותיו (וראה הרחבות - יום ט"ז תמוז).

לרפואת קרוס בן שלום, מרי בת ערבי, אביבה בת נוריא הי"ו

הכוונה והתועלת במצוות הלבבות

וצריך שתדע, כי הפנה והתועלת במצוות הלבבות הם, שיהיו גלוינו וצפונינו שנים ושקולים בעבודת השם, עד שתהיה עדות הלב והלשון והאברים שוה, ויצדיק כל אחד מהם את חברו, ויעיד לו, ולא יחלק עליו, ולא יסתר דבריו, והוא אשר יקראוהו הפתוב "תמים", באמרו (דברים יח, ג): "תמים תהיה עם יי אלהיך", ואמר (בראשית ו, ט): "תמים היה בדתיו", ואמר (תהלים טו, ב): "הולך תמים ופעל צדק ודבר אמת בלבבו", ואמר (תהלים קא, ב): "אשכילה בדרך תמים מתי תבוא אלי אתהלך בתם לכבי בקרב ביתי", ואמר במי שאין תוכו כפרו (מלכים א, יא, ד): "ולא היה לבבו שלם עם יי אלהיו", ואמר (תהלים עח, לו): "ויפתוהו בפייהם ובלשוניהם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו".

עבודה מזויפת

וימן הידוע, שכל מי שחולק קצתו על קצתו ומכזיב קצתו את קצתו בדבור או במעשה, אין מאמינים בצדקו ואין הנפשות מתישבות על אמתו. וכן אם יחלק גלוינו על נסתרנו, וקנת לבנו על דבורנו, ותנועת אברינו על מצפוננו, לא תהיה עבודתנו לאלהינו שלמה, כפני שאינו מקבל ממנו עבודה מזיפת. כמו שנאמר (ישעיה א, ג): "לא אוכל און ועצרה", ואמר (ישעיה סא, ח): "כי אני יי אהב משפט שגא גזל בעולה", ואמר (מלאכי א, ח): "וכי תגישו עור לזבח אין רע וכי תגישו פסח וחלה אין רע הקריבהו נא לפחתך הירצה או הישא פניך", ואמר (שמואל א, טו, כב): "הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים".

חשיבות הכוונה

ומפני זה תהיה מצוה אחת שקולה כמצות רבות, כפי הלב והפנה, ועברה אחת שקולה כעברות רבות. ואפשר שתהיה המחשבה במצוה והכסף לעשותה מיראת אלהים, ואם גם אין באפשרותו להוציאה לפועל, שוקלת מצות רבות מזולתה, כאשר אמר יי לדוד (דברי תמים יב, ח): "יען אשר היה עם לבבך לבנות בית לשמי הטיבות כי היה עם לבבך". ואמר (מלאכי ג, טז): "אז נדברו יראי יי איש אל רעהו ויקשב יי וישמע ויפתב ספר זכרון לפניו ליראי יי ולחשבי שמו". ואמרו זכרונם לברכה בפרושו (שבת סג, א): "מאי ולחשבי שמו, אפלו חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה".

גלוינו וצפונינו - המעשה החיצוני והכוונה הפנימית. ויצדיק - יסכים. תמים - שלמות המושבה, הדיבור והמעשה. שאין תוכו כפרו - אין פנימיותו כחיצוניותו. שחולק קצתו על קצתו - מעשיו או דיבוריו סותרים אלו את אלו. לא אוכל און ועצרה - לא אוכל לסבול און (טט) שבליבם בשעה שהם נאספים לתפילה במקדש. עני - בהמה עיוורת לקרבן. אין רע - בתמיהה. לפחתך - לשר ומושל. שמע מזבח טוב - עדיף לשמוע לדבר ה' יותר מלהביא קרבן. אין באפשרותו - נאנס מלקיים את המצווה.

ביאורים

לטובת מי נכתב ספר חובות הלבבות? רבנו בחיי מגלה שבתחילה עיקר כתיבת הספר נעשתה למענו! לאחר שרבנו בחיי בירר עד כמה אנו מחויבים ללמוד ולהפנים את חובות הלבבות הוא העמיק במצוות אלו וגילה עולם פנימי עשיר שבו הרמוניה ואחדות. הוא נחשף לעולם בו כל נושא מהווה הקדמה ושער לנושא שאחריו וכך ישנה עליה הדרגתית בסולם המידות ועבודת ה'. ההסתעפות הרבה גרמה לו לחשוש שמא ישכח מה שלמד, במיוחד שאין הרבה אנשים בדור שיוכלו לעזור לו ללמוד זאת מחדש, מכיוון שאין רבים הלומדים לעומק את הסוגיות הללו.

ספר כזה שאדם כותב לעצמו הוא מעין סרגל רוחני ומדד למצב שבו הוא נמצא בעבודת ה'. אם יחזור וילמד אותו ויראה שהוא עומד במה שכתב - הוא ישמח ויודה לה' העוזר לו לעובדו. אך אם יגלה שיש פער בין מה שהוא בעצמו כתב לבין מעשיו בפועל - הוא יזרו את עצמו להשלים את הפער ולתקן את נפשו.

לאחר שראה שהספר יעזור לו הוא חשב לזכות את הרבים ולפרסם את הספר. זהו אינו ספר סובייקטיבי הכתוב לפי מדרגת נפשו של רבנו בחיי, אלא ספר המברר את עבודת ה' הפנימית המוטלת על כל איש ישראל. הדרגה הרוחנית שהוא מציב היא דרגה שכל אחד צריך להתיישר לאורה.

רבנו בחיי מוסיף בענווה גדולה שיתכן שיהיו אנשים שהספר יקדם וירומם אותם יותר ממנו, ולכן כדאי להפיץ את הספר. הוא מקיף את שורשי מצוות הלבבות ומבאר את החלקים השונים ויורד לפרטים מעשיים. הוא נועד לכל הרמות בעם ישראל: הוא יעיר את מי שלגמרי אינו עוסק בחובות הלבבות. הוא אף יחזק את מי שכבר לומד סוגיות אלו, ידריך אותו מהו הסדר הנכון בעבודת ה', ויעזור לו להעמיק בהם.

הרחבות

• **"כתבם - על לוח לבך!"**

וְהִסְפַּמְתִּי לְכִתְבָם עַל סֵפֶר. רבנו בחיי נימק מדוע כתב את העולה מעיונו: חשש משכחה וצורך העם. על חשיבותה של כתיבת מסקנות הלימוד באופן כללי, כתב **המהרש"א**: "עיקר הלימוד ושנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתובת יד" [בבא בתרא י:]. הרב שך הדריך ש"העצה להיות שקוע בלימוד היא לכתוב את מה שמתחדש לו בלימודו, שעל ידי זה נעשה משועבד לתורה וכל הראש תפוס ומונח בדברי תורה, מפני שהכתיבה מחייבת אותנו" (בשם רבי ירחמיאל גרשון אדלשטיין).

חשיבות יתירה יש לכתובה בענייני חובות הלבבות, כמו שכתב הרב קוק: "נראה שאי-אפשר לצאת ידי חובה בענין חובות הלב רק אם יסדר ספר לעצמו בלימודים הדרושים לו בזה, בין הפרטיים ואפילו הכוללים גם כן יותר יבין על ידי מה שיחדש בהם מרוחו, ומי שהוא כבר באופן זה של הדעת, שיוכל להעריך מערכה שכלית בעצמו, אי-אפשר לו לבוא אל השלמות אם לא יעבוד בשכלו בזה" [מוסר אביך, מעין הקדמה א].

מדברי המהרש"א, הרב קוק והרב שך יוצא שבכתיבה יש ערך נוסף, חוץ מ'תזכירים' ודרך להפיץ תוכן. הכתיבה היא עצמה 'עיקר הלימוד', על ידה נעשה רושם והמחשבות מקבלות צורה וסדר. בענייני חובות הלב, שהעיקר בהם הוא ההפנמה ולא הידיעה מצד עצמה (כמובא בהקדמה למסילת ישרים), הכתיבה מקבלת משנה חשיבות 'לרשום' את הדברים בליבו של האדם.

וְכַאֲשֶׁר עֲמַדְתִּי עַל מַה שֶׁהִזְהִיר עָלָיו הַשֵּׁכֶל וְהַפְתּוּב וְהַקְבֵּלָה מִמְצֻצוֹת הַלְבָבוֹת, הַחֲלוּתֵי הַלְהַגִּיל אֶת נַפְשִׁי בָהֶם, וְעַמְסַתִּי עָלֶיהָ מִשָּׂא יְדִיעַתָם וְעִשְׂיָתָם, וְכָל אֲשֶׁר נִגְלָה אֵלַי מֵהֶם עֲנִין, גְּלָה לִי אֶת הַסְמוּךְ לוֹ, וְהַסְמוּךְ לוֹ אֶת הַסְמוּךְ לוֹ, עַד אֲשֶׁר רָחַב הָעֵנִין. וְהָיָה לִי קֶשֶׁה לָזְכֹר אוֹתוֹ תְּמִיד בְּלִבִּי, וְיִרְאֵתִי הַשְּׂכָחָה עַל מַה שֶׁעָלָה בְּמַחְשַׁבְתִּי מֵהֶם, וְהִתְכַתְּ מַה שֶׁקָּפָא^ו בְּרַעֲיוֹנֵי מַעֲנִינֵיהֶם, עִם מַעוֹט הַעוֹזְרִים^ו מֵאֲנָשֵׁי דוֹרְנוּ עָלֵיהֶם.

וְהִסְפַּמְתִּי לְכִתְבָם עַל סֵפֶר. וְשִׁאֲחַבְרָם בְּחִבּוּר שִׁיְהִיָּה כּוֹלֵל שְׂרָשִׁיהֶם וְסוֹבֵב פְּרָקִיהֶם וְהַרְבֵּה מִתּוֹלְדוֹתֵיהֶם^ו, כְּדִי שֶׁאֲבַקֵּשׁ אֶת נַפְשִׁי תְּמִיד לְדַעְתָּם וְאֲחִיבָנָה לַעֲשׂוֹתָם. וְכִמָּה שִׁיְהִיָּה מֵהֶם פְּעֻלֵי שְׁוֵה עִם דְּבוּרֵי, אוֹדָה לְאֵל הָעוֹזֵר אוֹתִי עָלָיו וְהַמּוֹרָה לִי אֶת שְׂבִילָיו. וְכִמָּה שִׁיְהִיָּה מֵהֶם חוֹלֵק^ו עָלָיו וּמְקַצֵּר מֵהַגִּיעַ אֵלָיו, אֲאֻשִׁים אֶת נַפְשִׁי, וְאוֹכִיחֶנָּה, וְאֶטְעֵן עָלֶיהָ מִמְנוּ, עַד שִׁתְּבַאֵר לָהּ עוֹלָה מִצְדָּקוֹ, וְנִטּוֹתָה מִיִּשְׁרוֹ, וְעוֹתָה^ו מִתְקוּנוֹ, וְקִצֵּר מַעֲשֵׂיהָ מִתְמוּתוֹ. וְרִאִיתִי לְשׁוּמוֹ דְּבַר קָיָם, וּמִטְמוֹן צָפוֹן, וְנָר שִׁיאִיר לְבָנֵי אָדָם וְיִזְרָה לָהֶם הַדְרָךְ אֲשֶׁר יִלְכוּ בָּהּ, וְקוֹיֵתִי שֶׁתְּהִיָּה תּוֹעֵלֶת זוֹלָתִי^ו בּוֹ יוֹתֵר מִתּוֹעֵלָתִי, וְהוֹרָאת בְּלַעֲדֵי^ו מֵהַשְּׁלֵמֶת חֶפְצִי.

וְאֲמַרְתִּי בְּלִבִּי, שֶׁאֲחַבֵּר בְּעֵנִין הַזֶּה סֵפֶר שִׁיְהִיָּה מִתְחַלֵּק עַל שְׂרָשֵׁי חוֹבוֹת הַלְבָבוֹת וּמְצוֹת הַמְצַפּוֹנִים, וְלְשׁוּמוֹ^ו מֵאֻסָּף לְכָל, וְשִׁיְהִיָּה מְסַפֵּיק בְּעֵנִינִם, וּמוֹרָה הַדְרָךְ הַטּוֹבָה וְהַיִּשְׁרָה, וּמְנַהֵג בְּמִנְהַגֵי הַקְדָּמוֹנִים וּמוֹסֵר הַחֲסִידִים, וְיַעֲרִיר מִשְׁנַת הַפְתִּיּוֹת, וּמַעֲמִיק בְּדַקְדוּקֵי הַחֲכִמָּה הַזֹּאת, וּמְזִכֵּיר דַּעַת הָאֱלֹהִים וְתוֹרוֹתָיו, וְגוֹרֵם לְהַצֵּלֶת הַנְּפֶשׁ, וּמְזַרֵּז הָעוֹשָׂה, וּמַעוֹזֵר הַמִּתְעַלֵּם, וּמְיַשֵּׁר הַמְּקַדִּים^ו, וּמְרַגֵּל הַמִּתְאַחֵר, וּמְאֻשֵּׁר^ו הַמִּתְחִילִים, וּמְרַאֶה הַדְרָךְ לְנִבּוּכִים.

וְהִתְכַתְּ מַה שֶׁקָּפָא - שמא יאבד מה שעלה ברעיוני. עִם מַעוֹט הָעוֹזְרִים - אין מי שיעזור לי ויעזור אותי. מִתּוֹלְדוֹתֵיהֶם - מהתפרטות הדברים. וְכִמָּה שִׁיְהִיָּה מֵהֶם חוֹלֵק וְכוּ' - בתחומים שמעשי אינם מתאימים להדרכה שבספר, אוכיח את עצמי. וְעוֹתָה - קלקולה. זוֹלָתִי - אנשים אחרים. בְּלַעֲדֵי - אנשים אחרים. וְלְשׁוּמוֹ - את הספר. הַמְּקַדִּים - המקדים את מה שראוי לאחרו. וּמְאֻשֵּׁר - מחזק את המתחילים לתקן את נפשם.

ביאורים

רבנו בחיי חושף התלבטות פנימית שהיתה לו בנוגע לכתיבת הספר. יש שתי סיבות שעמדו לפניו שמנעו ממנו להתחיל ולכתוב:

האחת, שהוא אינו ראוי לכתוב ספר שכזה. מטרת הספר היא להעמיד משנה סדורה וברורה, מהשורשים ועד לפרטי המעשים בכל התחום הרחב של חובות הלבבות. זו מלאכה אדירה שאין הוא ראוי לעשותה. יתכן ששימיט שורשים מסוימים, או אולי לא יעמיק כראוי באחד משורשי העבודה.

השנייה שהיא יותר טכנית, היא אי ידיעת הלשון הערבית על בוריה. ספר כזה, המיועד להתפרסם לכלל ישראל צריך להיות כתוב בשפה ברורה וצחה. רוב העם בדורו היו דוברי הערבית והוא לא ידע ערבית על בוריה. הקושי שלו יגרם לכך שלא יוכל להעביר את עומק המושגים דרך המילים ולא ידע לבאר ולהסביר את דבריו כראוי.

רבנו בחיי דוחה את הסיבות הללו. זו עצת היצר הרע, הוא קובע. איך נוכל לזהות מתי הספקות המתעוררים בנו נובעים משיקולים עניינים או מלחישת היצר? יש סימן מובהק כיצד לזהות שהתאוות משפיעות על ההחלטות שלנו. כאשר הם רוצים לגרום לנו לעבור עבירה או להימנע מעשיית טוב. למשל, אם כשאנו רוצים לעבור על דברי ה' ולחטוא אנו הופכים למדנים גדולים, ואנו מעלים בתוכנו את כל הסברות בעולם למה הדבר מותר, זהו סימן שהתאוות מעורבות בקבלת ההחלטה. אדם אינו רוצה לעבור במפורש על רצון ה' ולכן מחפש סיבות ותירוצים כדי להצדיק את דרכיו. כן הדבר גם בעשיית טוב. כאשר האדם רוצה לעשות משהו טוב, עולים בקרבו ספקות האם הוא ראוי, והאם זה יצליח, ואולי עמלו לשווא. התאוות גורמות לאדם למצוא את כל הטענות בעולם מדוע לא לעשות את הדבר הטוב שעלה במחשבתו.

כך גם כאן. מחשבה טובה עלתה בליבו של רבנו בחיי. לכתוב ספר שיעור ויברר את חובות הלבבות. אין עוד ספר שנכתב על נושא זה, ומצב הדור ירוד ומשווע להתרוממות ולתיקון. ספקות ותמיהות שעולים כדי למנוע את כתיבת הספר, שיכול לחזק ולרומם, הם ספקות שנובעים מתאוות האדם לנוח ולהתעצל, ולכן יש להתעלות מעליהם ולכתוב את הספר. אך רבנו בחיי אינו מתעלם מהטענות. הוא כותב במפורש שהוא ישתדל לבאר את שורשי חובות הלבבות שחקר והגיע אליהם וכן שישתדל לבאר אותם עד תום בשפה ברורה וקולחת שתובן ללומדי הספר.

רבנו בחיי קובע שמן הזהירות שלא להיזהר יותר מדי. דהיינו: לפעמים מרוב חששות, האדם איננו לוקח אחריות על חייו ואינו מחליט. צריך לחשוש גם מהחששות הללו. העולם לא יתקדם ויתפתח אם האדם יעשה רק דברים שהוא בטוח שיעשו בשלמות. ולכן גם אם יש לו חששות - רבנו בחיי בחר שלא להיכנע להם ולכתוב את 'חובות הלבבות'.

הרחבות

• להטות לבבנו

וַיִּרְאֵי שִׁיְהִי רָצוֹן הַתְּאֵוָה לְהַנִּיחַ הַמַּחְשְׁבָה הַזֹּאת. גם גדול כמו רבנו בחיי פחד מ'נגיעות', העלולות להטות את המחשבה, כמו שכתב הרמח"ל: "מידת הנקיית היא היות האדם נקי לגמרי מכל מידה רעה ומכל חטא. לא די ממה שהחטא בו מפורסם וגלוי, אלא גם - כן ממה שהלב נפתח בו להורות היתר בדבר... האדם אשר טהר מזה הנגע לגמרי, ונקי מכל רושם רע שמשארת התאוה אחריה - הנה ראייתו תהיה ברורה לגמרי, והבחנתו זכה, ולא תטהו החמדה לשום דבר, אלא כל מה שהוא חטא, אפילו שיהיה קל שבקלי החטאים, תכירהו שהוא רע ותרחיקהו ממנו" [מסילת ישרים].

• מי שלא עושה - לא טועה

"מן הזהירות שלא תרבה להזהר". מלבד הסיבה אותה כתב רבנו בחיי, שזהירות יתירה מביאה למיעוט יצירה ופאסיביות, כתב הרב קוק: "הפחיתים הם פתיות גמורה, אין לאדם לפחד כלל כי-אם להזהר. יותר (כאשר) שהוא פוחד הוא נופל, וכשהוא מתפחד - מעצם הפחד בא לו המכשול. על כן, צריך הוא להתגבר בשכל, לדעת שאין לו כלל ממה להתפחד. כל ציורי (מחשבות) הפחד הגם רק צבעים פזורים מצויר גדול, שצריכים להשלימו, וכשממלאים אותו - הם (הצבעים) מצטרפים לכולו (לציור) להמשיך ביטחון גדול ועצום מאד, הממלא את כל הנפש עוז וגבורה" [מידת הראיה פחדנות ד].

אי התאמת המחבר לספר

וְכֹאשֶׁר זְמַמְתִּי לַעֲשׂוֹת מַה שֶׁהִסְפַּמְתִּי עָלָיו מִחֲבוּר הַסֵּפֶר הַזֶּה, רְאִיתִי כִּי אֵין אִישׁ כְּמוֹנֵי רְאוּי לְחַבֵּר חֲבוּר כְּמוֹהוּ, וְשִׁעְרָתִי בְּנַפְשִׁי כִּי כַחֲו קֶצֶר מַחְלָק מַחְלֻקְתֵּי כְּפִי הַצָּרִיף לוֹ, מִפְּנֵי כִכֵּד הַדְּבָר בְּעֵינַי, וְקֶצֶר דְּעֵתִי וְחִלְשׁוֹת שְׂכָלִי מִהִשְׁגֵי הָעֵינַיִם, וְשִׁאֲנֵי בְּקִי בְּצַחוֹת לְשׁוֹן הָעֵרֶבִי, אֲשֶׁר בְּהִי חֲבַרְתִּי אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהִיא קְרוּבָה לְהַבִּין לְרַב אַנְשֵׁי דוֹרֵנוּ, וְיִרְאֵתִי, שֶׁאֲטַרְח בְּדָבָר יוֹתֵר מִן הָרְאוּי, וְשֶׁאֲעֵבֵר בּוֹ אֶת הַמִּדָּה הַנְּכוֹנָה, עַד שֶׁאֲמַרְתִּי בְּנַפְשִׁי לְשׁוֹב מִמַּחְשְׁבַתִּי, וְלִהְיֶשְׁבָּהּ מִמָּה שֶׁהִסְפִּיקָה עָלָיו.

החשש מן העצלות

וְכֹאשֶׁר זְמַמְתִּי לְהִסִּיר מִשָּׂא הַטֵּרַח הַזֶּה מְעָלִי וְלִהְנִיחַ לִי מִחֲבוּר, שְׁבַתִּי וְחֲשַׁדְתִּי אֶת נַפְשִׁי עַל בְּחִרָה בְּמִנוּחָה, וְלִשְׁכֹּן בְּמַעוֹן הָעֲצָלָה בְּהַשְׁקָט וּבְבִטְחָה, וְיִרְאֵתִי שִׁיְהִי רָצוֹן הַתְּאֵוָה לְהַנִּיחַ הַמַּחְשְׁבָה הַזֹּאת, וְשֶׁהוּא הַטֵּנִי אֶל דֶּרֶךְ הַמִּנוּחָה וְהַשְׁלָוָה וְלִהְסָפִים עַל הַהֲנַחָה וְלִשְׁבַת בְּמוֹשָׁב הָעֲצָלוּת. וַיִּדְעֵתִי כִּי כְּמָה שְׂכָלִים אֶבְדּוּ בְּעֵבוּר הַמוֹרָא, וְכְמָה חֲסוּדֵינִים גְּרַם אוֹתָם הַפְּחַד, וְזִכְרָתִי דְבָרֵי הָאוּמֹר "מִן הַזְּהִירוֹת שֶׁלֹּא תִרְבֶּה לְהַזְהֵר", וְאֲמַרְתִּי שָׂאֵם הִיָּה כֹל מִתְעַסֵּק בְּעֵנָן מְעִינֵי הַטּוֹבָה, אוֹ הַלוֹרוֹת הַדֶּרֶךְ הַיִּשְׁרָה הַנְּכוֹנָה, שׁוֹתֵק וְעוֹמֵד עַד אֲשֶׁר יִגְמַר לוֹ כֹּל רְצוֹנוֹ, לֹא הִיָּה אֶדָם מְדַבֵּר דְּבַר אַחֲרֵי הַנְּבִיאִים עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם, אֲשֶׁר בְּהֵרֵם הַשֵּׁם לְשִׁלְחוֹתוֹ וְאֲמַצֵּם בְּעִזְרוֹתוֹ. וְאוֹלוֹ הִיָּה כֹל מִי שְׂרוּצָה לְמַלְאֵת לוֹ כֹּל מִדּוֹת הַטּוֹב וְלֹא יִכּוֹל לְהַשִּׁיגָם, מִנִּיחַ מֵה שִׁיִּדְמֹן לוֹ מִהֵן, הִיָּה כֹל בְּנֵי אֶדָם רִיקִים מִן הַטּוֹבוֹת וְחֲסָרִים מִן הַחֲמוּדוֹת, וְשָׁבִים בְּמִרוּצַת תּוֹחֶלֶת כְּנֻבָה, וְהִיָּה שְׁבִילֵי הַטּוֹב שׁוֹמְמִים וּמְעוֹנוֹת הַחֶסֶד נֶעְצָבִים.

בדיית השקר לחיוק תאוה

וְהַבְּיָנוּתִי, כִּי הַנְּפִשׁוֹת תְּאֵוֹתָן רַבָּה לְהַשִּׁיג תְּכֵלִית הָרַע, וּמִתְרַשְׁלוֹת לְעַסֵּק בְּדָרְכֵי הַחֶסֶד, וּמִתְעַצְלוֹת לְהַקְדִּים אֶל הַטּוֹבוֹת, וְהוֹלְכוֹת תְּמִיד בְּדָרְכֵי הַשְּׁחוֹק וְהַשְּׂמַחָה. וְאֵם נִרְאָה אֲלֵיהֶן מִרְאֵה תְּאוֹה שִׁיקְרָא אֲתָהֶן, בּוֹדוֹת דְּבָרֵי שְׂקָר לְנִטּוֹת אֲלֵיו, וְסוֹמְכוֹת אֶת טַעֲנוֹתֵי הָעַמִּיד נְטִיָּתוֹ, וְלַחֲזֵק אוֹדוֹתֵיו, וְלַחֲבֵר פְּרִידוֹתֵיו. וְאֵם יֵאִיר לָהֶם נֵר הָאֲמִתּוֹ לְקִרְא אוֹתָן, בּוֹדוֹת דְּבָרִים בְּטִלִּים לְהַמְנִיעַ מִנְּטוֹת אֲלֵיו, וְטוֹעֲנוֹת עָלָיו, וּמַחְטִיאֹת אֶת שְׁבִילָיו, וְסוֹתְרוֹת אֶת עֵינָיו, לְהַפְרִיד חֲבוּרוֹ וְלַהֲפַרֵּד מִמּוֹנוֹ. וְכֹל אֶדָם אוֹיְבוֹ בֵּין צְלָעָיו, אֲלֵא אֵם הִיָּה לוֹ עֵזר מֵאַלְהֵיו, וּמוֹכִיחַ מִמּוֹן לְנַפְשׁוֹ, וְשִׁלְטוֹן גּוֹבֵר, אֲשֶׁר יִקְשֵׁר אוֹתָהּ בְּחֻבֵל הָעֲבוּדָה, וְיִבְלַמְנָה בְּרֶסֶן הַצֶּדֶק, וְיִכְנֶה בְּשׁוֹט הַמוֹסֵר. וְכֹאשֶׁר יַחֲשֵׁב לַעֲשׂוֹת טוֹבָה, אֵל יֵאָחֵר, וְאֵם יִשְׁאַהוּ לְבוֹ לְדֶרֶךְ אַחֲרָת, יִגְעַר בּוֹ וְיִתְגַּבֵּר עָלָיו.

חיבור הספר

עַל כֵּן רְאִיתִי לְהַכְרִיחַ אֶת נַפְשִׁי לְסַבֵּל טֵרַח חֲבוּר הַסֵּפֶר הַזֶּה, וְלִבְאֵר עֵינָיו בְּכֹל לְשׁוֹן שֶׁאוּכַל, וּבְכֹל מְלִיצָה שֶׁתִּזְדַּמֵּן לִי, שִׁיִּבֵּן עֵינָיו מִהֵם. וְאֶזְכֹּר מִתּוֹלְדוֹת חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת מֵה שִׁיבֵּא לִידִי, וְלֹא אֲטַרְח לְהַבִּיאֵם כְּלָם, כְּדִי שֶׁלֹּא יֵאָרֵף הַסֵּפֶר, אֶף אֲזִכִּיר מִן הַדְּבָרִים הַצָּרִיכִים לְכֹל שֶׁרָשׁ מִשְׁרָשׁוֹ בְּשַׁעַר שְׁלוֹ מֵה שֶׁרְאוּ לוֹ. וּבִאֲלֵהִים הָאֶחָד הָאֲמַת אַעֲזֹר, וְעָלָיו אֲבַטֵּחַ, וּמִמּוֹנוֹ אֲשַׁאֵל בְּרַחֲמָיו הַלוֹרוֹת אוֹתִי בּוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ הַיִּשְׁרָה אֲשֶׁר הוּא רוּצָה בָּהּ, וְשֶׁהִיא מְקַבֶּלֶת בְּעֵינָיו, בְּדַבּוּר וּבְמַעֲשֶׂה, בְּסִתֵּר וּבְגִלּוּי.

שֶׁהִסְפַּמְתִּי עָלָיו - שֶׁהַחֲלֵטִי. אֲשֶׁר בְּהַ וְכו' - סֵפֶר חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת נִכְתָּב בְּמַקּוּרוֹ בְּעֵרְבִית. שְׁהִיא - הַשְּׁפָה הָעֵרֶבִית. יוֹתֵר מִן הָרְאוּי - שֶׁהוּא לְמַעֲלָה מִכּוּחוֹתֵי. וְלִהְשִׁיבָה - לְחַזּוֹר בִּי. זְמוּתִי - חֲשַׁבְתִּי. הַתְּאֵוָה - תְּאוֹנוֹת הָעֲצָלוֹת וְהַמִּנוּחָה. שְׂכָלִים - מִדְּרוֹגוֹת שְׂכִילוֹת שֶׁבִּיכּוֹלֵת הָאָדָם לְהַשִּׁיגָם. הַמוֹרָא - הַחֲשַׁשׁ הַמוֹפְרוֹ. מִן הַזְּהִירוֹת וְכו' - צָרִיךְ לְהִיזָהֵר מִזְּהִירוֹת מוֹפְרוֹת. יִגְמַר לוֹ כֹּל רְצוֹנוֹ - יַעֲשֵׂה הַדְּבָרִים בְּצוּרָה מוֹשְׁלֵמַת. לְמַלְאֵת לוֹ - לְקַנּוֹת לְעַצְמוֹ, לְהַשְׁלֵם. מִנִּיחַ מֵה שִׁיִּדְמֹן - נִמְנָע מִמָּה שִׁישְׁנוּ בִּאֲפִשְׁרוֹתוֹ. וְשָׁבִים בְּמִרוּצַת תּוֹחֶלֶת נְכוֹנָה - בְּהַתְּרוּצָצוֹת נַפְשִׁית בֵּין צִיפִיָּה לְאִכּוּבָה. לְהַקְדִּים - מִלְּהַתְּקֵדָם. וְלַחֲבֵר פְּרִידוֹתֵיו - לְחַבֵּר, בְּשִׁקָּר, בֵּין דְּבָרִים שֶׁאֵינָם מֵתִיאִמִּים. יֵאִיר לָהֶם נֵר הָאֲמִתּוֹ - מִתְּעוֹרְרוֹת בְּקִרְבָּם מִחֲשׁבוֹת אֲמַת וְטוֹב. וּמַחְטִיאֹת אֶת שְׁבִילָיו - טוֹעֲנוֹת שִׁישְׁנָם חֲסוּרוֹנוֹת בְּדֶרֶךְ הָאֲמַת. לְהַפְרִיד חֲבוּרוֹ - שֶׁהָאָדָם לֹא יִמְשֵׁךְ אַחֲרָה הָאֲמַת. אוֹיְבוֹ - הַיִּצֵּר הָרַע. מוֹנוֹ - בְּאוֹפֵן קוֹבֵעַ. יִקְשֵׁר אוֹתָהּ - אֶת נַפְשׁוֹ שֶׁלֹּא תִיגַרֵּר אַחֲרָה הַיִּצֵּר. מִתּוֹלְדוֹת - מִפְּרִטֵי מַצּוֹת אֵלוֹ.

ביאורים

הספר בנוי מעשרה שערים הכוללים עשרה משורשי היהדות שהם היסודות של חובות הלבבות. כל שער מברר יסוד אחד, מקיף את גדריו וחלקיו.

הספר מיועד להמון העם ולא רק ללמדנים או לבקיאים בתורת הפילוסופיה ולכן רבנו בחיי בחר לבאר את דבריו בהוכחות פשוטות וברורות ולא התעסק בראיות מסובכות הדורשות ידע מקדים ונרחב בפילוסופיה. ההתעסקות בראיות מורכבות תסיט את הלימוד מעיקרו שהוא בירור חובות הלב של האדם והפנמתם. רק בשער הראשון, שער הייחוד, רבנו בחיי עוסק בראיות מורכבות יותר מכיוון שהנושא הוא החכמה האלוהית שהוא נושא עדין אשר דורש מחשבה מעמיקה יותר והוכחות מתחומים נוספים. רבנו בחיי גם מעדיף להשתמש בשפה ברורה ופשוטה ולא בסגנון עמוק ומסובך. הוא אינו משתמש במילים גבוהות שאינן מוכרות לרוב הלומדים. מטרת הספר היא שהעם יתעלה ויבין איך לקיים את חובות הלבבות ולכן צריך לדבר בשפה ובהוכחות המתאימים לקהל הלומדים.

רוב הראיות וההוכחות שיביא לדבריו מתקבלות על ידי השכל הישר. רבנו בחיי צירף להם משלים אשר יקרבו את ההוכחה לשכלנו. הסיוע במשל כדי להבין על ידו דברים שכליים קשים על מנת לקרב בהם הוא דבר טוב, כמו שמצינו שעשה כן שלמה המלך.

לאחר שברר את הסוגייה בשכלו הוא חיזק את מסקנותיו מתוך הנביאים ומדברי חז"ל. רבנו בחיי מסיף ואומר שנוער גם בחוכמתם של חכמי אומות העולם והביא מהם בספרו. יתכן שיהיו אנשים שדווקא חכם מאומות העולם שאומר את הדברים יגרום להם להפנימם. אין כל פסול בהבאת דברי חכמים מעם ישראל. כבר מדברי חז"ל אנו למדים שנדרש מאיתנו ללמוד מהדברים המתוקנים שקיימים באומות העולם. ולכן אפשר לצטט מהם כסיוע וכתוספות ביאור לעבודת הלב שהתורה מחייבת כל יהודי לעשות.

הרחבות

• חכמה בנז"ל - תאמיני

סִמְכַתִּי לָהֶם דְּבָרֵי הַקְּבֻלוֹת... מִן הַחֲסִידִים וְהַחֲכָמִים שֶׁכָּל אָמָה. אומר המדרש: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים - תאמן... יש תורה בגוים - אל תאמן" [איכה רבה ב, יג]. ההסבר המקובל הוא "שאף שיש בהם גם כן חכמה, אבל החכמה אין מורה אותם דרך הטוב, שעל שם זה נקרא תורה, שירה דרך ה'" [פרי צדיק דברים ד].

אמנם רבנו עובדיה מברטנורא כתב: "לפי שמסכת זו (אבות)... כולה מוסרים ומידות, וחכמי אומות העולם גם כן חיברו ספרים כמו שבדו מליבם בדרכי המוסר כיצד יתנהג האדם עם חבריו. לפיכך התחיל התנא במסכת זו: משה קבל תורה מסיני, לומר לך שהמידות והמוסרים שבזו המסכת לא בדו אותם חכמי המשנה מליבם, אלא אף אלו נאמרו בסיני" [אבות א, א]. דברים אלו לכאורה סותרים את דברי רבנו בחיי.

הרב קוק ביאר שיש "מחשבות כלליות גדולות וקדושות שאינן נוגעות כלל בנחלת כל גוי ואומה, וכל חכמי לב, וכל קדושי רוח, שבכל האדם אשר על פני האדמה, שוים בהן לטובה... סוג הדברים מצד עצמם מאירים ומשלימים, כל זמן שהם עומדים ברום גבהם, ואינם משתפלים לרדת לעמסיק עמם איזה צביון חברותי מיוחד. ומה המין נהגו גדולי הדורות מעולם לקבל באהבה את הנאמר מן החסידים והחכמים שבכל אומה" (עקבי הצאן, המחשבות. ייתכן שזו הכוונה ב'פרי צדיק'). הרב קוק מבאר שרבנו בחיי למד מחכמי האומות רעיונות כלליים, ולא הלכות מעשיות, אותן למדנו רק מחכמי ישראל, ככתוב במסכת אבות.

לרפואת עדי בת הדס הי"ו

חלוקת הספר
ולשונו

וְכֹאֲשֶׁר נִגְמְרָה עֲצָתִי וְהִסְפַּמְתִּי לְחַבְרוֹ, תִּקְנַנְתִּי אֲשִׁיחֹתִי, וְהִצַּעַתִּי מְכֻוֹנֹתַי, וּבְנִיתִי אוֹתוֹ
על עֲשָׂרָה שְׁרָשִׁים, מְקַבְּצִים כָּל חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת, וְחֻלְקֵתִי אוֹתוֹ לְעֲשָׂרָה שְׁעָרִים, כָּל שֶׁעַר
מֵהֶם מִיָּחַד לְשָׂרֵשׁ אֶחָד מִשְׁרָשָׁיו, כּוֹלֵל אֶת גְּבוּלָיו וּמְחַלְקוֹתָיו, וְהַעֲנִינִים הַתְּלוּיִם בוֹ,
וְהַפְּנִינִים הַמְּפִסְדִים אוֹתוֹ. וְאֵינִי אוֹחֵז בוֹ הַדְּרָךְ הַקְּרוּבָה לְהַעִיר, לְהוֹרוֹת וּלְהַשְׁכִּיל בְּלִשׁוֹן
הַמְּבֹאָר הַקְּרוֹב וְהַנּוֹהֵג, כִּדִּי שְׁיִהְיֶה מֵה שְׁאֵנִי רוּצָה לְבָאֵרוֹ קְרוֹב לְהֵבֵן. וְאֵינִי הַלִּשׁוֹן הַעֲמוֹק
וְהַמְּלוֹת הַנְּכָרִיחוֹת וְהַמּוֹפְתִים הַהוֹלְכִים עַל דְּרָךְ מְלֹאכֶת הַנְּצוּחַ, שְׁקוֹרֵין אוֹתָהּ אֲנִשִּׁי
חֻקְמַת הַדְּבוּר בְּלִשׁוֹן עֲרָבִי "אֶלְגֵּדָל", וְהַמְּחַקְרִים הַרְחוֹקִים, אֲשֶׁר לֹא יִתְּנוּ לְהִתְיַשֵּׁב
עֲלֵיהֶם בְּסִפְרָה הַזֶּה, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִבֵּאתִי בוֹ אֶלֶּא הַרְאִיחוֹת הַמְּסִפִּיקוֹת, אֲשֶׁר תִּתְיַשֵּׁב הַדְּעַת
עֲלֵיהֶן עַל מִשְׁפְּטֵי הַחֻקְמָה הָאֱלֹהִית, וְכִמּוֹ שֶׁאָמַר הַפִּילוֹסוֹף: "אֵין רְאוּיִ שֶׁנִּבְקֵשׁ בְּהַשְׁגַּת
כָּל מְחַקֵּר מְצִיאוֹתָיו עַל דְּרָךְ הַמּוֹפְתִים, כִּי אֵין כָּל מְחַקֵּר שְׂכָלִי נִמְצָא בְּמוֹפְתִים, וְלֹא שֶׁנִּבְקֵשׁ
בְּחֻקְמַת הַשְּׂמוּשׁוֹ הַדְּבָר הַמְּסִפִּיק, וְלֹא בְּחֻקְמַת הָאֱלֹהוֹת לְהַרְגִּישׁ וּלְהַמְשִׁיל, וְלֹא בְּתַחֲלַת
הַחֻקְמָה הַטְּבָעִית מוֹפְתִים, וְלֹא בְּרֵאשִׁית הַמּוֹפְתִים מוֹפְתִים". כִּי כֹאֲשֶׁר נִשְׁמַר מִן הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה, יִקַּל עֲלֵינוּ לְהַגִּיעַ אֶל בְּקִשְׁתֵּנוּ, וְאִם לֹא נַעֲשֶׂה כֵן, נִתְעַה מְדַרְךָ עֲנִינֵנוּ, וְיִקְשֶׁה עֲלֵינוּ
לְמִצָּא מֵה שְׁהִיתָה כְּנִתְנֵנוּ אֵלָיו.

סוגי הראיות
בספר

וּמִפְּנֵי שְׁהִיָּה סִפְרֵי זֶה מִן הַחֻקְמָה הָאֱלֹהִית, נִשְׁמַרְתִּי בוֹ מִן הַרְאִיחוֹת שֶׁהֵן הוֹלְכוֹת עַל
דְּרָךְ חֻקְמַת הַדְּבוּר וְחֻקְמַת הַשְּׂמוּשׁוֹ, אֶלֶּא בְּשֶׁעַר הַרְאִשׁוֹן מִמֵּנֵהוּ, כִּי אֲפֶשֶׁר שִׁיִּדְחֻקְנוּ
הַצֵּרֵךְ אֲלֵיהֶן מִפְּנֵי דְקוֹת מְחַקְרֵנוּ בוֹ. וְשִׁמְתִי רֵב רְאִיחֵי מִן הַדְּבָרִים הַמְּשַׁפְּלִים וְקִרְבָּתֵים
בְּדִמְיוֹנֵים הַקְּרוּבִים, אֲשֶׁר אֵין בְּהֶם סִפְקָה, וְסִמְכַתִּי לָהֶם מֵה שֶׁמְּצָאתִי כְּתוּב בְּסִפְרֵי
הַנְּבִיאִים, וְאַחַר כֵּן סִמְכַתִּי לָהֶם דְּבָרֵי הַקְּבֻלוֹת שֶׁקְּבֻלְנוּ מִרְבוּתֵינוּ זְכוּנִים לְבְּרָכָה וּמִן
הַחֲסִידִים וְהַחֲכָמִים שֶׁבְּכָל אָמָה, שֶׁהַגִּיעוּ דְבָרֵיהֶם אֵלָינוּ, מִפְּנֵי שְׁקוּיָתִי שְׁיִהְיֶה הַלְּבָבוֹת
נוֹטִים אֲלֵיהֶם וּמְקַשְׁבִים אֶל חֻקְמָתָם, כְּמוֹ דְבָרֵי הַפִּילוֹסוֹפִים וּמוֹסְרֵי הַפְּרוֹשִׁים וּמְנַהֲגֵיהֶם
הַמְּשַׁבְּחִים. וְכִבֵּר אֲמַרו רְבוּתֵינוּ זְכוּנִים לְבְּרָכָה (סנהדרין טז, א): "כְּתוּב אֶחָד אוֹמֵר (יחזקאל
יא, א): "וּכְמִשְׁפְּטֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם עֲשִׂיתֶם", וְכְתוּב אֶחָד אוֹמֵר (יחזקאל ה, ז): "לֹא
עֲשִׂיתֶם", הֲאֵל כִּיצַד? כְּמִתְקַנִּים שֶׁבְּהֶם לֹא עֲשִׂיתֶם, כְּמִקְלָקְלִים שֶׁבְּהֶם עֲשִׂיתֶם". וְאֲמַרו
(מגילה טז, א): "כָּל הָאוֹמֵר דְּבַר חֻקְמָה אֶפְלוּ בְּאֲמוֹת הָעוֹלָם נִקְרָא חֶכֶם". וְאֲמַרו בְּהִבָּאת
הַמְּשֻׁלִים לְקָרֵב הַעֲנִינִים הַקְּשִׁים בְּהֶם (ערויבין כא, א): "אֲגַמְרָה בְּסִימְנֵינוּ וְאֶסְבְּרָה בְּדִמְיֵי
לֵיהִ". וְהַחֶכֶם אָמַר (משלי א, ו): "לְהֵבִין מִשָּׁל וּמִלִּיצָה דְבָרֵי חֻקְמִים וְחִידוֹתֵם".

אֲשִׁיחֹתִי - יסודות הספר. **וּמְחַלְקוֹתַי** - פרוט חלקיו. **הַקְּרוּבָה** - הקלה. **הַנְּכָרִיחוֹת** - מיוחדות, שאינן
מצויות. **וְהַמּוֹפְתִים וְכוּ'** - הוכחות שיש בהם סברא אך אינן מוכרעות. **אֵין רְאוּי וְכוּ'** - אין לדרוש
בכל מחקר ראיות חותכות (מופת), ניתן להסתפק בראיות הגיוניות. **וְלֹא שֶׁנִּבְקֵשׁ בְּחֻקְמַת הַשְּׂמוּשׁוֹ**
וְכוּ' - במדעים המדויקים (השבון, הנדסה) אין להסתפק בראיות הסתברותיות אלא יש צורך בהוכחה
חותכת. **וְלֹא בְּחֻקְמַת הָאֱלֹהוֹת וְכוּ'** - אין לייחס לה' גוף או רגשות, ואין לנו השגה במהותו. **וְלֹא**
בְּתַחֲלַת הַחֻקְמָה וְכוּ' - אין לחפש סיבה והיגיון למה הטבע פועל באופן מסוים, מאחר וזהו רצון ה'
שכן יהיה. **לֹא בְּרֵאשִׁית הַמּוֹפְתִים מוֹפְתִים** - הנחות היסוד (אקסיומות) של הלוגיקה לא ניתנות להוכחה.
חֻקְמַת הַדְּבוּר וְחֻקְמַת הַשְּׂמוּשׁוֹ - הוכחות המיוסדות על תבניות פילוסופיות ומתמטיות. **בְּשֶׁעַר**
הַרְאִשׁוֹן - שער העוסק ביחוד ה'. **שֶׁבְּהֶם** - שבאומות. **אֲגַמְרָה בְּסִימְנֵינוּ וְכוּ'** - לימד עם סימנים
לזיכרון, והסביר באמצעות משלים מתאימים.